

South East European Network
for Professionalization of Media

VISOK PROFESIONALIZAM SLABOG DOMETA

Samoregulacija medija u Srbiji

Milica Janjatović Jovanović

NAŠI MEDIJI:

Inicijativa za unapređenje medijske pismenosti, dijalog i aktivizam

South East European Network
for Professionalization of Media

NAŠI MEDIJI:

Inicijativa za unapređenje medijske pismenosti, dijalog i aktivizam

VISOK PROFESIONALIZAM SLABOG DOMETA

Samoregulacija medija u Srbiji

Autorka i istraživačica: Milica Janjatović Jovanović

Urednica, voditeljica regionalnog istraživanja: Brankica Petković

Lektorka: Valentina Sigeti

Grafički dizajn: Špela Kranjec

Izdavači:

Novosadska novinarska škola, Srbija, Novi Sad

Fondacija "Mediacentar", Sarajevo

Novi Sad, jul 2023.

*Ova publikacija je urađena uz finansijsku podršku Evropske unije.
Sadržaj je isključiva odgovornost autorke i izdavača i ne odražava nužno stavove Evropske unije.*

SADRŽAJ

I. SAŽETAK	4
II. UVOD	6
III. OPŠTI PREGLED STANJA	9
IV. ETIČKI KODEKSI	11
4.1. KODEKS NOVINARA SRBIJE	12
4.2. PRIMENA KODEKSA	13
4.3. IZVEŠTAVANJE O MASOVNIM PUCNJAVAMA U BEOGRADU TOKOM MAJA 2023. GODINE	14
4.4. INTERNI ETIČKI KODEKSI U MEDIJIMA	15
V. SAMOREGULATORNO TELO I SAMOREGULATORNI MEHANIZMI	17
5.1. FINANSIJSKA ODRŽIVOST SAVETA ZA ŠTAMPU	20
VI. IZAZOVI I PRIMERI SAMOREGULACIJE U ONLAJN MEDIJIMA I NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	21
VII. SAMOREGULACIJA JAVNIH MEDIJSKIH SERVISA	25
VIII. PRIMERI DOBRE PRAKSE SAMOREGULACIJE I MONITORINGA MEDIJA U SRBIJI	28
IX. ZAKLJUČAK I PREPORUKE	30
LITERATURA I IZVORI	33
O AUTORKI	38

I.

SAŽETAK

Opšti medijski regulatorni okvir u Srbiji podeljen je na dve izrazito polarizovane grane - regulaciju i samoregulaciju. Nalazi ovog istraživanja pokazuju da regulatorno telo, koje ima kapacitete i ovlašćenja da sprovodi redovne monitoringe i propisuje kazne neprofesionalnim medijima, ta svoja ovlašćenja ne koristi, dok odluke samoregulatornog tela, koje sprovodi redovne monitoringe i beleži kršenja Kodeksa novinara Srbije, nisu obavezujuće i velik broj štampanih i onlajn medija u Srbiji ih ne poštuje. Jedino samoregulatorno telo u Srbiji je Savet za štampu koji objavljuje redovne izveštaje o prekršajima Kodeksa u štampanim i onlajn medijima. U periodu izrade ovog istraživanja u toku je bila i priprema novog Zakona o javnom informisanju i medijima i na javnoj raspravi je predlog da se Savet za štampu nađe u ovom zakonu, tako što bi poštovanje Kodeksa i prihvatanje nadležnosti Saveta bio jedan od odlučujućih činilaca prilikom dodeljivanja sredstava na javnim konkursima za medije.

Najveći izazovi sa kojim se Savet za štampu suočava jesu projektni izvori finansiranja i pretnje članovima Komisije za žalbe. Stoga se kao preporuka u ovom istraživanju definisao dodatni model finansiranja Saveta koji bi dolazio od svih medija koji priznaju nadležnost Saveta za štampu po principu članarina. Pretnje članovima Komisije bi trebalo da prepoznaju prvo medijska udruženja kao ozbiljnu prepreku radu članova, a potom da se odrede koraci za podršku u suočavanju sa pretnjama.

Primer dobre medijske prakse, koja predstavlja dopunu samoregulatornim mehanizmima, jeste rad fektčekerskih portala koji svakodnevno razotkrivaju lažne i manipulativne informacije objavljene u medijima. Portal FakeNews Tragač redovno ažurira listu medija sa najviše objavljenih dezinformacija i označava medije čije tekstove su analizirali i otkrili lažne i manipulativne informacije. U poslednjih godinu dana se više medija javilo ovoj redakciji sa namerom da isprave tekstove, što svakako predstavlja manji broj u odnosu na medije koji i dalje šire dezinformacije ne ispravljajući tekstove nakon što im je ukazano na grešku. Nalazi fektčekerskih portala nisu obavezujući ni za jedan medij koji ne izveštava u skladu sa profesionalnim standardima.

Najveći izazovi sa kojim se Savet za štampu suočava jesu projektni izvori finansiranja i pretnje članovima Komisije za žalbe.

Primer dobre medijske prakse, koja predstavlja dopunu samoregulatornim mehanizmima, jeste rad fektčekerskih portala koji svakodnevno razotkrivaju lažne i manipulativne informacije objavljene u medijima.

Rad dva javna medijska servisa je regulisan Zakonom o javnim medijskim servisima i posebnim pravilnicima, dok je RTS u decembru 2022. godine usvojio i interni etički kodeks, nakon višegodišnjeg upozoravanja stručne javnosti, međunarodnih institucija, kao i Regulatornog tela za elektronske medije.

U Srbiji se ne diskutuje dovoljno o novim evropskim regulativama, tačnije o Aktu o digitalnim uslugama i o predlogu Evropskog akta o slobodi medija, odnosno takve rasprave praktično i ne postoje. Ocena stručne javnosti jeste da će se u Srbiji prvo pratiti kako teče primena u zemljama članicama Evropske unije i da će se nakon toga tražiti adekvatni modeli za primenu date regulative u Srbiji.

I pored toga, u Srbiji se diskutuje o novim trendovima u onlajn okruženju, naročito o upotrebi veštačke inteligencije u medijskom izveštavanju i već se formulišu predlozi kako inkorporirati ovu vrstu tehnologije u redakcijski rad. Međutim, značajno je napomenuti da novinari iz manjih i lokalnih redakcija poručuju da su neretko isključeni iz stručnih rasprava i edukacija i da bi trebalo intenzivno raditi na obukama medijskih profesionalaca iz svih krajeva države, kako u oblasti novih tehnologija i etičkih izazova povezanih s tim, tako i u oblasti evropskih regulativa.

Kao najznačajniji primeri dobre prakse medijske samoregulacije u Srbiji, mogu se istaći javnosti dostupni video snimci sednica, kao i javne sednice Komisije za žalbe Saveta za štampu, ali i godišnji i kvartalni izveštaji Saveta za štampu o najčešćim prekršajima Kodeksa i popis medija koji su u datom periodu prekršili Kodeks i koliko puta.

U Srbiji se ne diskutuje dovoljno o novim evropskim regulativama, tačnije o Aktu o digitalnim uslugama i o predlogu Evropskog akta o slobodi medija, odnosno takve rasprave praktično i ne postoje.

II.

UVOD

Osnovu medijske regulacije u Srbiji čine regulatorni i samoregulatorni mehanizmi. Za regulaciju je zaduženo Regulatorno telo za elektronske medije (REM). Rad REM-a definisan je Zakonom o elektronskim medijima (ZEM), a delokrug rada Regulatora bliže je određen članom 22 ovog Zakona (između ostalog, u nadležnosti ovog tela je: izdavanje dozvola za pružanje medijskih usluga radija i televizije; kontrolisanje rada pružalaca medijskih usluga i staranje o doslednoj primeni odredaba zakona; izricanje mera pružaocima medijskih usluga u skladu sa ZEM; podsticanje i razvoj profesionalizma i visokog stepena obrazovanja zaposlenih u elektronskim medijima u Republici Srbiji, kao i unapređenje uređivačke nezavisnosti i autonomije pružalaca medijskih usluga). Članove Saveta REM-a bira Narodna skupština na predlog ovlašćenih predlagača¹, a finansira se od naknade koju pružalac medijske usluge plaća za pravo na pružanje medijske usluge, u skladu sa zakonom, dok saglasnost za finansijski plan mora dati Narodna skupština (Zakon o elektronskim medijima, 2014/2016/2021).

Samoregulacija se prvenstveno sprovodi preko samoregulatornog tela Savet za štampu, čiji rad nije uređen zakonom, već Statutom i poslovnikom o radu Komisije za žalbe. Savet za štampu prati poštovanje Kodeksa novinara Srbije u štampanim i onlajn medijima. Takođe, Komisija za žalbe odlučuje o žalbama na pisanje medija, koje šalju pojedinci, institucije, organizacije i mediji. U nadležnosti Saveta je i sprovođenje medijacije između oštećenih pojedinaca/institucija i redakcija. Savet su osnovala medijska udruženja - Udruženje novinara Srbije (UNS), Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS), Asocijacija medija i Lokal pres. Organi Saveta su Upravni odbor, koji ima pet članova i Komisija za žalbe u kojoj su četvoro predstavnika medijske industrije, po dva predstavnika medijskih udruženja (UNS i NUNS), i troje predstavnika civilnog

1 Članom 9. Zakona o elektronskim medijima propisano je da ovlašćeni predlagači mogu biti: 1) nadležni odbor Narodne Skupštine; 2) nadležni odbor Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine; 3) univerziteti akreditovani u Republici Srbiji zajedničkim dogovorom; 4) udruženja izdavača elektronskih medija čiji članovi imaju najmanje 30 dozvola za pružanje audio i audio-vizuelnih medijskih usluga i udruženja novinara u Republici Srbiji od kojih svako ponaosob ima najmanje 500 članova, a registrovana su najmanje tri godine pre raspisivanja javnog poziva zajedničkim dogovorom; 5) udruženja filmskih, scenskih i dramskih umetnika i udruženja kompozitora u Republici Srbiji, ako su registrovana najmanje tri godine pre raspisivanja javnog poziva zajedničkim dogovorom; 6) udruženja čiji su ciljevi ostvarivanje slobode izražavanja i zaštita dece, ako su registrovana najmanje tri godine pre dana raspisivanja javnog poziva a imaju najmanje tri realizovana projekta u ovoj oblasti u poslednje tri godine zajedničkim dogovorom; 7) nacionalni saveti nacionalnih manjina, zajedničkim dogovorom; 8) crkve i verske zajednice, zajedničkim dogovorom.

društva.² Imena svih članova su javno dostupna na sajtu Saveta. Do sada je više od 120 medija prihvatilo nadležnost Saveta.³ Finansiranje samoregulatora je projektno, neretko neizvesno i potpuno odvojeno od državnog budžeta.

Alternativni izveštaj o radu REM-a, koji je objavio Biro za društvena istraživanja, između ostalog, ukazuje na to da „REM godinama sistematski odbija da sankcioniše pružaoce medijskih usluga (PMU), uključujući i televizije sa nacionalnom frekvencijom, zbog njihovog kontinuirano neistinitog i neobjektivnog informisanja“, kao i da je „REM prekršio zakon i podzakonska akta dodelivši nacionalne frekvencije televizijama za koje je sam utvrdio da nisu poštovale preuzete obaveze iz svojih elaborata“ (BIRODI, 2023:3).

Nasuprot tome, medijska udruženja i medijski profesionalci ocenjuju rad Saveta za štampu kao dobar i profesionalan, međutim sa slabim dometom. Tako Maja Vasić Nikolić, medijska ekspertkinja, navodi da je „Savet za štampu često hvaljen od strane različitih aktera, uključujući i EU, i zaista se pokazao kao više-manje funkcionalno telo, ali ne i efektivno u smislu potreba medijskog tržišta u Srbiji kada je u pitanju poštovanje profesionalnih standarda“.

Prema poslednjem izveštaju Reportera bez granica, objavljenom u maju 2023. godine, Srbija je na 91. mestu po indeksu medijskih sloboda, odnosno za 12 mesta lošije rangirana nego prethodne godine, što je čini državom u najvećem padu u EU i na Balkanu (Jovanović, 2023). U izveštaju se navodi da Srbija ima naprednu medijsku regulativu i ustavom zagarantovanu slobodu izražavanja, međutim da novinari rade u restriktivnom okruženju, pod samonametnutom cenzurom i suočeni sa brojnim SLAPP⁴ tužbama (RSF – Serbia, 2023). U društveno-političkoj realnosti u kojoj se dobra medijska regulativa ne primenjuje, već je institucije i mediji krše, odnosno ignorišu, samoregulacija utoliko postaje značajniji mehanizam održavanja medijskog profesionalizma, najpre kao primer dobre prakse funkcionalne regulacije, koja postoji kada su sve strane zainteresovane da poštuju načela profesionalizma.

Kritička procena etičkih kodeksa i samoregulatornog medijskog okvira u Srbiji, koja je u osnovi ovog istraživačkog izveštaja, sprovodi se paralelno sa donošenjem novih medijskih zakona (Zakon o javnom informisanju i medijima i Zakon o elektronskim medijima). U procesu javne rasprave povodom novog Zakona o javnom informisanju i medijima pokrenuta je i tema uloge, značaja i uticaja Saveta za štampu, kao jedinog samoregulatornog tela u zemlji. Radna grupa za izradu ovog zakona, prihvatila je predlog da novac na javnim konkursima ne mogu dobiti štampani i onlajn mediji koji ne priznaju nadležnost Saveta za štampu i krše Kodeks novinara Srbije, međutim, i dalje nije izvesno da će se ova odredba naći u samom Zakonu (Predić, 2023). Stoga je fokus ovog istraživanja upravo na ulozi, značaju i kapacitetima samoregulatornog

2 Predstavnicima civilnog društva se biraju na javnim konkursima, dok udruženja imenuju svoje predstavnike.

3 Spisak medija koji prihvataju nadležnost Saveta dostupan je na linku: <https://savetzastampu.rs/otvora/mediji-koji-prihvataju-nadleznost-saveta/>.

4 Strategic lawsuits against public participation – strateške tužbe protiv angažmana javnosti.

tela, kao i mogućnostima medija za samoregulaciju, a naročito u kontekstu izazova onlajn okruženja i političke situacije u zemlji. Uz ovo značajno pitanje, razmatrano je i pitanje Kodeksa novinara Srbije, njegovog sadržaja, jasnosti i primenljivosti u praksi. Odgovarajući na ova pitanja, pokušaće se ustanoviti koje korake je potrebno preduzeti da bi se oblast samoregulacije dodatno unapredila.

Za potrebe istraživanja sprovedena je desktop analiza postojećeg samoregulatornog okvira u zemlji, sedam dubinskih intervjuua i jedna fokus grupa sa medijskim ekspertima, medijskim profesionalcima, predstavnicima akademske zajednice i medijskih udruženja.⁵ Intervjui i fokus grupa su realizovani tokom aprila i maja 2023. godine. Istraživanje je realizovano u sklopu projekta *Naši mediji: Inicijativa za unapređenje medijske pismenosti, dijalog i aktivizam*, koji sprovode, uz finansijsku podršku Evropske unije, partnerske organizacije SEENPM, Albanski medijski institut, Vijeće za štampu Kosova, Makedonski institut za medije, Novosadska novinarska škola, Mirovni institut i Bianet.

5 Sagovornici(e) u dubinskim intervjuima: Saša Mirković (medijski ekspert), profesor Rade Veljanovski, Sanja Petrov (urednica portala Slobodna reč), Klara Kranjc (urednica O radija), Bojan Perkov (istraživač, Share fondacija), Maja Vasić Nikolić (medijska ekspertkinja) i Tamara Skozza (medijska ekspertkinja, članica komisije za žalbe Saveta za štampu). Sagovornici u fokus grupi: Predrag Rava (predsednik Društva novinara Vojvodine – Udruženja novinara Srbije), Tanja Maksić (istraživačica i novinarka BIRN-a), Milan Zirojević (urednik portala Južne vesti), Dušan Aleksić (docent, FF Niš), V.B. (akademski radnik), anonimni akademski radnik.

III.

OPŠTI PREGLED STANJA

Medijska samoregulacija se u Srbiji gotovo sinonimno vezuje za samoregulatorno telo, Savet za štampu. Prethodno sprovedena istraživanja i analize samoregulatornih mehanizama pokazuju da „u Srbiji ne postoji adekvatno razumevanje samoregulacije, pa mnogi pod tim pojmom podrazumevaju samo postojanje eksternog samoregulatornog tela, ali ne i mehanizme i procedure unutar samih medija” (Divac, 2018:42).

Kako je rad samoregulatornog tela potpuno transparentan i jedini sistematičan oblik medijske samoregulacije koja postoji u Srbiji, u nastavku će biti prikazan kratak istorijat nastanka i rada ovog tela.

Savet za štampu, samoregulatorno telo za štampane i onlajn medije, osnovano je 2009. godine, dok je sa radom zvanično počelo 2011. godine. Analizom godišnjih izveštaja o radu Saveta može se zaključiti da je ovo telo kontinuirano unapređivalo svoj rad od samog osnivanja. To se ogleda prvenstveno kroz internu analizu rada i potreba članova Saveta, na koje je odgovoreno izmenama Statuta (2013, 2016. i 2020. godine) kojima se proširivala nadležnost Komisije za žalbe i obezbedili efikasniji mehanizmi odlučivanja tokom sednica. Ažuriranje Kodeksa sprovedeno je tri puta (2013, 2016. i 2021. godine) kako bi se dopunio odredbama o sprečavanju korupcije i sukoba interesa i odgovorilo na izazove onlajn okruženja. Adaptacija onlajn okruženju primetna je i izradom aplikacije Saveta za štampu za android (2017)⁶ i IOS (2018), kojom se olakšava podnošenje žalbe na pisanje medija, sadržaj Kodeksa čini dostupnim i na telefonima, a obezbeđen je i test znanja o medijskoj etici. S obzirom na značajan broj žalbi o kojima je Komisija odlučivala, kao i na sprovedene monitoringe o kršenjima Kodeksa u dnevnim novinama sa nacionalnom pokrivenošću, radi lakše pretrage odluka Komisije, 2019. godine je izrađena baza podataka Saveta, dostupna na sajtu www.zalbe.rs. Radi veće vidljivosti rada Komisije, od 2022. kreiraju se medijski izveštaji sa svake sednice Komisije, što je rezultiralo većim brojem medija koji prenose izveštaje o radu Komisije. I pored značajnih i kontinuiranih unapređenja rada Saveta, tokom godina kao najveći izazov ostaje nemogućnost uticaja na rad medija koji nisu zainteresovani za proces samoregulacije iako su deklarativno priznali nadležnost Saveta (poput tabloida Alo, Kurir, Blic, dnevnih novina Večernje Novosti), kao i medija koji ne

6 Aplikacija nije dostupna za novije verzije androida.

priznaju nadležnost Saveta (Informer, Srpski Telegraf, Objektiv) i oglašuju se o odluke Komisije za žalbe o kršenjima Kodeksa:

„Samoregulatorno telo je ignorisano od velikog broja medija kojima je upravo nužno i potrebno da budu analizirani i da se svakodnevno popravlja njihov odnos prema profesionalnim i etičkim standardima. Pošto samoregulacija funkcioniše na principu dobrovoljnosti, oni ne moraju to da prihvate i oni to ne prihvataju.” (profesor Rade Veljanovski)

Iako je primetna praksa unapređivanja određenih medija, poput Kurira, koji je počeo da objavljuje odluke Komisije za žalbe i smanjio broj prekršaja Kodeksa, većina tabloidnih medija kontinuirano nastavlja da krši Kodeks i pored opomena Saveta.

Samoregulacija se u Srbiji stoga može smatrati funkcionalnom u slučaju medija koji prihvataju nadležnost Saveta i spremni su da aktivno učestvuju u samoregulaciji. To pokazuju primeri medija koji nakon odluke Saveta da su prekršili Kodeks, objavljuju odluke Komisije i nemaju značajan broj prekršaja Kodeksa (Danas, O21, Politika, itd). Istovremeno, mediji koji svesno krše Kodeks ili rade pod političkim uticajem, ostaju izvan domena samoregulacije i samoregulatorno telo nema mehanizam da utiče rad tih medija.

„Upravo ovih dana i ovih meseci se vodi politička bitka unutar Radne grupe za izmene i dopune Zakona o javnom informisanju i medijima u pogledu budućeg statusa Saveta za štampu. To govori o tome koliko zapravo ne postoji spremnost države, ni pre a ni sada, da na neki način pokuša da izjednači status regulacije i samoregulacije.” (Saša Mirković, medijski ekspert)

Kako je Savet za štampu nadležan i za onlajn medije, značajno je napomenuti da je Savet 2016. godine kreirao Smernice za primenu Kodeksa u onlajn okruženju, kako bi se razjasnile nedoumice novinara i urednika u vezi sa korišćenjem veštačke inteligencije, moderiranjem komentara publike, prikupljanjem ličnih podataka čitalaca, itd. (Savet za štampu, 2016).

Bojan Perkov, istraživač Share Fondacije za oblast ljudskih prava i onlajn medija, navodi da su smernice „dosta jasne i da su mnoge situacije i načini postupanja detaljno opisani uz konkretne primere”.

Prema mišljenju sagovornika u istraživanju, kao i na osnovu desktop analize može se zaključiti da i dalje nema dovoljno javnih rasprava i stručnih skupova koji bi tematizovali evropsku regulativu, a posebno Akt o digitalnim uslugama i predlog Evropskog akta o slobodi medija. Ipak, može se konstatovati da samoregulatorno telo prati razvoj digitalnih tehnologija i novonastale izazove za medije u onlajn okruženju i Smernicama u značajnoj meri odgovara na potrebe, kako medijskih profesionalaca, tako i publike.

Savet 2016. godine kreirao Smernice za primenu Kodeksa u onlajn okruženju, kako bi se razjasnile nedoumice novinara i urednika u vezi sa korišćenjem veštačke inteligencije, moderiranjem komentara publike, prikupljanjem ličnih podataka čitalaca, itd.

IV.

ETIČKI KODEKSI

U Srbiji postoji jedan univerzalni etički kodeks koji prihvata većina medija - Kodeks novinara Srbije, kao i specifični etički kodeksi, poput internih etičkih kodeksa, koje usvajaju pojedinačni mediji, a prisutni su i kodeksi kojima se pružaju smernice za izveštavanje u specijalnim situacijama ili o posebnim ciljnim grupama (poput kodeksa Deca i mediji ili Kodeksa Asocijacije onlajn medija). Kada je u pitanju primena specifičnih etičkih kodeksa, nema dostupnih podataka i analiza o prekršajima ili unapređenim medijskim praksama, međutim, njihovo postojanje jeste značajno, jer pružaju dodatne smernice novinarima zainteresovanim za specifične oblasti izveštavanja.

Tabela 1: ETIČKI KODEKSI

NAZIV KODEKSA	OPŠTI/ SPECIFIČAN	GODINA USVAJANJA I REVIZIJE	DA LI SE SPROVODI U PRAKSI	TELO/ ORGANIZACIJA KOJE NADGLEDA PRIMENU
Kodeks novinara Srbije	Opšti	2006 / 2013 / 2016 / 2020	Da	Savet za štampu
Kodeks Asocijacije onlajn medija	Specifičan – za onlajn okruženje	2017.	Nema dostupnih izveštaja	/
Deca i mediji	Specifičan – izveštavanje o maloletnicima	1993/2019	Nema dostupnih izveštaja	/
Etički kodeks RTS-a	Specifičan – određuju se standardi postupanja zaposlenih u RTS-u	2022.	Nema dostupnih izveštaja	Etički odbor RTS-a
Interni etički kodeks dobre novinarske prakse portal Storyteller	Specifičan - odnosi se na portal Storyteller	2022.	Nema dostupnih izveštaja	Portal Storyteller

Interni kodeks novinara Ložničkih novosti	Specifičan - odnosi se na krizno izveštavanje	2022.	Nema dostupnih izveštaja	Ložničke novosti
Protokol za onlajn bezbednost redakcije Ložničke novosti	Specifičan - odnosi se na onlajn bezbednost	/	Nema dostupnih izveštaja	Ložničke novosti

4.1. KODEKS NOVINARA SRBIJE

Kodeks novinara Srbije su 2006. godine usvojili Nezavisno udruženje novinara Srbije i Udruženje novinara Srbije. Smernice za primenu Kodeksa u onlajn okruženju, formulisane su 2016. godine, ažurirane 2020. godine, a ponovo su bile na javnoj raspravi sa pozivom na dopunu i tokom 2021. godine.

Za primenu Kodeksa su odgovorni novinari i izdavači, a njime su date smernice za različite medijske prakse (poput odnosa prema izvorima informacija, poštovanja privatnosti, korišćenja časnih sredstava, poštovanja autorstva), medijsko izveštavanje (načelo istinitosti), odnosa medijskih radnika prema kolegama, građanima, nadređenima i osobama na poziciji moći (nezavisnost od pritisaka, sprečavanje korupcije i sukoba interesa, zaštita novinara). Stavke Kodeksa su dodatno pojašnjene primerima iz prakse Komisije za žalbe Saveta za štampu.

Sagovornici u istraživanju ocenjuju sadržaj Kodeksa kao dobar, jer je izrađen u skladu sa visokim profesionalnim standardima, a kao većina etičkih kodeksa u svetu, Kodeks novinara Srbije „je rađen po šablonu Međunarodne federacije novinara” (Tamara Skrozza, članica Komisije za žalbe Saveta za štampu). Međutim, kako naglašava Skrozza, postoje izvesni nedostaci, te bi trebalo razmisliti o potencijalnim dopunama Kodeksa:

„Ja već godinama tvrdim da je neophodno da se uvede tačka *progon ili diskreditacija ljudi*. Vi imate tačke na koje se ljudi žale kada ih na primer napadne tabloid. Ali ne postoji kategorija medijskog progona, a mi je imamo na dnevnom nivou.”

Iako postoje stavke Kodeksa koje bi indirektno mogle da spreče situaciju medijskog progona (novinarima je zabranjeno da se u svom profesionalnom radu zalažu za određenu političku opciju; zabranjeno je objavljivanje optužbi, kleveta, glasina; novinari se moraju suprotstavljati pritiscima na slobodno obavljanje profesije i cenzuri), prema iskustvu Tamare Skrozze, Kodeks bi trebalo dopuniti tačkom *progon/diskreditacija*, koji se ne dešavaju samo političarima, već i drugim osobama na koje se želi izvršiti neka vrsta pritiska.

Smernice za primenu Kodeksa u onlajn okruženju, predstavljaju značajan iskorak u oblasti samoregulacije i detaljno upućuju medijske profesionalce

kako da odgovore na izazove poput dezinformacija, govora mržnje, posebnih softvera koji rade na bazi veštačke inteligencije, i tome slično. Tako je oblast dezinformacija uređena kroz načelo istinitosti izveštavanja, a specifičnosti onlajn okruženja, dodatno pojašnjene stavkom koja glasi:

„Sa obavezom poštovanja prava građana da budu istinito informisani o temama od značaja za javnost u onlajn okruženju, nespojivo je: Fabrikovanje digitalnih tragova. Nije dozvoljeno objavljivanje izmišljene komunikacije, kao ni izmena (i potonje objavljivanje) komunikacije koja je takva da promeni njeno izvorno značenje, kontekst, smisao i prikaz (na primer: tendenciozno skraćivanje tekstova, kropovanje fotografija, montaža video zapisa i sl), kao i druga izmena komunikacije bez dozvole učesnika u toj komunikaciji (pomoću elektronske pošte, SMS-a, platformi za komunikaciju ili drugih kanala komunikacije).” (Smernice, 2020).

Smernicama je, takođe, regulisana i upotreba veštačke inteligencije u novinarskom radu, uz napomenu da upotreba veštačke inteligencije ne oslobađa novinara od pridržavanja Kodeksa, a propisana je i obavezna napomena koji sadržaji su kreirani veštačkom inteligencijom, koja vrsta veštačke inteligencije je upotrebljena i kako funkcioniše (Smernice, 2020).

Analizom Kodeksa i kroz razgovore sa medijskim ekspertima i profesionalcima, ustanovljeno je da Kodeks jeste dobar i dovoljno ažuran. Kao generalni nedostatak, navedeno je „da je možda previše okviran i da bi ga trebalo konkretizovati kroz primere iz prakse” (Dušan Aleksić, docent na Filozofskom fakultetu u Nišu). U tom kontekstu se dobrom praksom Saveta za štampu može smatrati objavljivanje Priručnika za novinare, urednike i studente novinarstva o najčešće kršenim odredbama Kodeksa novinara Srbije (Spasić i Pešić, 2019), koji je preporučljivo ažurirati novim, specifičnim i nekarakterističnim primerima iz novinarske prakse.

4.2. PRIMENA KODEKSA

Primena Kodeksa novinara Srbije može se pratiti prvenstveno analizom godišnjih izveštaja o radu Saveta za štampu i Komisije za žalbe. Analiza je pokazala da je u prvim godinama rada, Komisija najčešće ustanovljavala prekršaj odredbe o istinitosti izveštavanja i to najčešće zbog objavljivanja neosnovanih optužbi, kleveta, glasina i nerazlikovanja činjenica od nagađanja (izveštaji o radu Saveta 2013-2016). Od 2015. godine Savet je sprovodio monitoring dnevnih novina i tu se kao najčešće kršena odredba Kodeksa pojavljuje Odgovornost novinara i to zbog kršenja pretpostavke nevinosti (izveštaji 2015-2022). Monitoring izveštavanja o maloletnicima je sproveden prvi put 2018. godine i tada je uočeno 386 prekršaja Kodeksa, dok je naredne, 2019. godine broj prekršaja porastao na 601. Kontinuirano kršenje Kodeksa, naročito odredaba koje se odnose na odgovornost novinara, istinitost izveštavanja, prava na privatnost i izveštavanje o maloletnicima, kulminiralo je tokom izveštavanja o dve masovne pucnjave, koje su se desile u maju 2023. godine u Beogradu.

4.3. IZVEŠTAVANJE O MASOVNIM PUCNJAVAMA U BEOGRADU TOKOM MAJA 2023. GODINE

S obzirom na to da se u toku izrade ovog izveštaja dogodio tragični događaj u kom je maloletni učenik u osnovnoj školi u Beogradu ubio osam učenica, jednog učenika i jednog radnika u školi i ranio petoro dece i nastavnicu, a da je dan nakon toga došlo do još jedne masovne pucnjave u kojoj je mladić u selima u blizini Mladenovca ubio devet i ranio 13 osoba, potrebno je posebnu pažnju obratiti na kodeks Deca i mediji, ali i na opšte odredbe Kodeksa novinara Srbije koje se tiču izveštavanja o deci, kao i o žrtvama zločina. U članu 14 kodeksa Deca i mediji navodi se da su „mediji dužni da čuvaju integritet sve dece uključujući tu i maloletne prestupnike čijem se punom identitetu ne sme davati publicitet niti se na mediju mogu slobodno (neobavezno) interpretirati uzroci, posledice i struktura samog devijantnog ponašanja” (Plavšić, 2019:55). Nasuprot tome, medijska situacija je bila takva da su ubrzo nakon pucnjave u beogradskoj školi, mediji otkrili identitet osumnjičenog maloletnika, a na portalima je objavljena njegova fotografija. „Istog dana je detalje o medicinskom stanju dečaka i podatke o njegovoj porodici otkrio i sam Aleksandar Vučić (predsednik Srbije - *prim. aut*)” (Ljubičić, 2023).

Kodeksom novinara Srbije, takođe je predviđeno da su „Mediji dužni da poštuju pravo pretpostavke nevinosti i da štite privatnost i identitet osumnjičenog ili počinioca, čak i u slučaju priznanja krivice” kao i da je „Novinar dužan da poštuje i štiti prava i dostojanstvo dece, žrtava zločina, osoba sa hendikepom i drugih ugroženih grupa”.

Komentarišući rad medija tokom izveštavanja o masovnom ubistvu u osnovnoj školi, Tamara Skrozza je za N1 izjavila:

„Izazvali smo paniku. Prekršili smo njihovo pravo (roditelja žrtava i dece svedoka - *prim. aut*) na privatnost. Razgovaralo se sa ljudima sa kojima nije smelo da se razgovara pred kamerama. Tu mislim na roditelje koji su čekali ispred OŠ 'Vladislav Ribnikar' da vide da li su im deca živa. Sa njima se nije smelo razgovarati. Naš Kodeks novinara kaže jasno i glasno da je novinarima zabranjeno da zloupotrebljavaju emotivni status ljudi sa kojima razgovaraju.”

Komisija za žalbe Saveta sa štampu je na sednici održanoj u Nišu 25. maja, između ostalog razmatrala dve žalbe koje se tiču izveštavanja o masovnom ubistvu u osnovnoj školi i u oba slučaja ustanovila da je došlo do kršenja Kodeksa, usled otkrivanja identiteta maloletnog počinioca zločina, pogrešnih informacija o broju žrtava i usled senzacionalističkog prenošenja izjava maloletnog počinioca nakon izvršenja dela (Momčilović i Ničić, 2023). Komisija je najavila da će posebna sednica biti zakazana za analizu tekstova o masovnim pucnjavama u Beogradu i Mladenovcu.

S obzirom na to da postoje jasne smernice u Kodeksu, jasne zakonske odredbe⁷, kao i preporuke kodeksa Deca i mediji kako izveštavati u ovakvim situacijama, može se zaključiti da uzrok medijskog neprofesionalizma tokom izveštavanja o dva masovna ubistva nije bio u nedostatku informacija i smernica.

4.4. INTERNI ETIČKI KODEKSI U MEDIJIMA

Savet za štampu je 2021. godine objavio rezultate istraživanja o spremnosti medija da formulišu i usvoje interni etički kodeks. Upitnik je poslat u 85 medija, a odgovor je stigao od 28 medija. Rezultati istraživanja pokazuju da je na pitanje „Da li vaš medij ima izjavu o uredničkoj misiji, set principa ili neki sličan dokument u vezi sa principima uređivačke politike?” više od pola (52.2%) odgovorilo pozitivno, dok u 14% slučajeva medij taj dokument drži javno dostupnim (Savet za štampu, 2021:7). Tokom 2022. godine je sedam medija⁸ izradilo interni etički kodeks uz pomoć Saveta za štampu i uz finansijsku podršku OEBS-a. Izrada internih etičkih kodeksa prepoznata je kao potreba usled različitih okolnosti u pojedinim redakcijama, specifičnog fokusa izveštavanja, ali internih odnosa kao što su odnosi menadžment-novinar (Grekulović, 2022). Svoj interni kodeks je objavio jedino portal Storyteller, dok su Lozničke novosti svoj kodeks ustupile za analizu autorki ovog istraživanja. Interni kodeks portala Storyteller se fokusira na izveštavanje o ljudskim, manjinskim, ženskim pravima, pravima marginalizovanih grupa, kao i na naglašavanje značaja novinarske kreativnosti i proaktivnosti. Redakcija Lozničkih novosti je svojim internim kodeksom postavila smernice za izveštavanje u kriznim situacijama, sa specifičnim naglaskom na izveštavanje sa protesta i demonstracija (naročito kada preti potencijalno „zaoštavanje na terenu“). Kodeksom je predviđena priprema i postupanje na terenu, odnos sa policijom, digitalna bezbednost i briga o zdravlju novinara. Uz interni kodeks, Lozničke novosti imaju i sopstveni Protokol za onlajn bezbednost redakcije, koji je naročito značajan jer daje smernice šta raditi u specifičnim slučajevima napada u onlajn okruženju i obezbeđuje kontakte institucija i osoba koje treba da pruže formalnu podršku i zaštitu.

S obzirom na broj medija koji je učestvovao u istraživanju Saveta za štampu, može se zaključiti da i dalje ne postoji jasna slika o tome koliki broj medija u Srbiji poseduje interni etički kodeks. Dve sagovornice u dubinskim intervjuima - Sanja Petrov i Klara Kranjc, obe na poziciji urednice (onlajn portala Slobodna reč i omladinskog O radija koji je u sklopu javnog servisa Vojvodine), navode da njihove redakcije nemaju interne etičke kodekse, a razlozi za to su različiti.

„Nemamo vlastiti kodeks, mi smo mala redakcija, nemamo kapacitete za takve stvari. Imamo naša interna pravila koja nisu nigde navedena, osim na našem sajtu u sekciji *O nama*. Tu navodimo da se zalažemo

7 Članovi 80, 101, 140 Zakona o javnom informisanju i medijima, članovi 50 i 68 Zakona o elektronskim medijima.

8 Mediji koji su izradili interni kodeks tokom 2022. godine: agencija Beta, Lozničke novosti, Sremske novine, portali Magločistač, Storyteller, Media i reform centar Niš, kao i TV Info puls Vranje.

za doslednost, objektivnost i proverenost informacija, kao i da pratimo svaku vrstu diskriminacije zbog nacionalne, rasne, verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, identiteta, seksualnog opredeljenja, invaliditeta. Pozivamo na odgovornost za javno izgovorenu reč i očuvanje vladavine prava.” (Sanja Petrov)

„Mi smo deo javnog servisa, javni servis poštuje zajednički novinarski kodeks (Kodes novinara Srbije - *prim. aut*) i mi nismo u mogućnosti kao redakcija da usvajamo kodeks koji bi se odnosio samo na program O radija. Naša srećna okolnost (uslovno rečeno) je da nam je redakcija vrlo mala, ima nas desetak, podrazumeva se da se poštuju kodeksi i uglavnom vrlo jednostavno i lako komuniciramo oko dilema koje se odnose na onlajn sadržaj.” (Klara Kranjc)

Javni servis Srbije (RTS) je krajem decembra 2022. godine usvojio interni etički kodeks, kojim se određuju standardi postupanja zaposlenih u toj ustanovi. Kodeksom se ne tematizuje medijsko izveštavanje, već je akcenat stavljen na potencijalni sukob interesa zaposlenih u RTS-u, zabranu korišćenja poverljivih informacija, kao i postupanje zaposlenih u javnim nastupima (uključujući i društvene mreže).

Može se zaključiti da i dalje nije opšte prihvaćena inicijativa o kreiranju internih etičkih kodeksa i da se značajniji odaziv profesionalnih medija tek očekuje. S obzirom na to da se i mediji koji su usvojili interni etički kodeks i dalje u svom svakodnevnom radu pridržavaju Kodeksa novinara Srbije, dok interni kodeksi služe za bliža pojašnjenja situacija specifičnih za konkretnu redakciju, može se pretpostaviti da će se i u narednom periodu javljati potreba za internim kodeksom u onim redakcijama koje imaju specifičan tematski fokus ili izveštavaju u specifičnim okolnostima. Savet za štampu je na svom sajtu objavio obuku za medije koji su zainteresovani za kreiranje internog kodeksa, a koja podrazumeva prezentacije sa uputstvima za kreiranje kodeksa i video snimke sa tribina na kojima se raspravljalo o razlozima za uvođenje internih kodeksa.

V.

SAMOREGULATORNO TELO I SAMOREGULATORNI MEHANIZMI

Savet za štampu, predstavlja jedino samoregulatorno telo i jedini transparentan, sistematičan i funkcionalan samoregulatorni mehanizam. Mediji koji priznaju nadležnost Saveta za štampu moraju da objave odluku Komisije za žalbe, ukoliko je došlo do kršenja Kodeksa, dok mediji koji nisu prihvatili nadležnost Saveta nisu u obavezi da objave odluku Komisije, ali će im svakako biti izrečena javna opomena.

Na sajtu su takođe dostupni i godišnji izveštaji o radu Saveta, kao i izveštaji o radu Komisije za žalbe, koji se objavljuju na svakih nekoliko meseci (na tri, četiri, pet meseci ili na pola godine). Ovi podaci su značajni zbog pregleda broja prekršaja Kodeksa, kao i evidencije medija koji učestalo krše Kodeks. Upravo zahvaljujući ovoj evidenciji, bilo je moguće praviti uporednu analizu kršenja Kodeksa i raspodele sredstava na javnim konkursima za medije tokom prethodnih godina. U izveštaju rada Saveta za štampu za 2022. godinu se navodi:

„[...] da mediji koji su kršili Kodeks novinara Srbije u godini koja je prethodila konkursu i dalje dobijaju sredstva, ali i da je broj sufinansiranih projekata takvih medija manji. Takođe, primetno je i da su 2020. i 2021. godine ovi mediji konkurisali sa manje projekata nego u 2019. godini” (Izveštaj Saveta, 2022).

Na osnovu ovih izveštaja je bilo moguće argumentovano formulisati predlog da se u novom Zakonu o javnom informisanju i medijima nađe odredba da kršenje Kodeksa i nepriznavanje nadležnosti Saveta za štampu bude diskvalifikujući faktor za dobijanje sredstava na javnim konkursima. Za sada je Pravilnikom o sufinansiranju projekata za ostvarivanje javnog interesa u oblasti javnog informisanja pod Kriterijumima za ocenu projekta navedeno da se posebno ocenjuje:

„1) da li su učesniku konkursa izrečene mere od strane državnih organa, regulatornih tela ili tela samoregulacije u poslednjih godinu dana, zbog kršenja profesionalnih i etičkih standarda (podatke pribavlja stručna služba od Regulatornog tela za elektronske medije, za elektronske medije, a od Saveta za štampu, za štampane i onlajn medije);

2) dokaz o tome da su nakon izricanja kazni ili mera preduzete aktivnosti koje garantuju da se sličan slučaj neće ponoviti.”

Većina sagovornika u dubinskim intervjuima i u fokus grupi izjavila je da je predlog da mediji koji ne priznaju nadležnost Saveta i koji krše Kodeks ne mogu dobiti novac na javnim konkursima, dobra inicijativa koja će omogućiti da odluke Saveta za štampu ostvare korektivni uticaj na neprofesionalne medijske prakse, što bi predstavljalo korak dalje od konstatacije neprofesionalizma. Ipak, Tamara Skrozza ne smatra ovakav predlog za dobro rešenje, jer su uočili zloupotrebe i pre nego što je predlog usvojen:

„Mi smo bili za to, da se mediji nekako privole da priznaju nadležnost Saveta za štampu, ali da eventualne sankcije Saveta za štampu ne budu razlog za izbacivanje iz konkurencije za dodelu budžetskih sredstava. Pokazalo se da smo u pravu sa tom svojom bojazni, zato što sada imamo situaciju da se mediji masovno žale jedni na druge. Oni zapravo sada izbacuju konkurenciju. ” (Tamara Skrozza)

Pravo na podnošenje žalbe na pisanje štampanih i onlajn medija Komisiji za žalbe imaju: svaki pojedinac, organizacija ili institucija, koji su direktno pogođeni objavljenim sadržajem na koji se žale; roditelj ili staratelj u ime maloletnog deteta; svaki član Komisije za žalbe. Ukoliko objavljeni sadržaj povređuje prava određene grupe ljudi, žalbu može podneti organizacija koja se bavi zaštitom ljudskih prava.

Kao nedostatak mehanizma podnošenja žalbe Savetu za štampu uočeno je to što žalbu mogu da podnose samo direktno oštećeni ili pogođeni građani, dok se žalbe građana koji uoče kršenje Kodeksa, a nisu direktno oštećeni neće uzimati u razmatranje.

„Po mom mišljenju bi bilo dobro ako bi mogli da reaguju ne samo oni koji su direktno oštećeni pisanjem medija. Posebno posle tragedija koje su se desile u Ribnikaru (škola u Beogradu - *prim. aut*) i Mladenovcu, bes i frustracija su toliki da bi neko morao da se oglasi. Možda bi trebalo proširiti tu inicijativu Komisije za žalbe.” (Tanja Maksić, istraživačka novinarka)

Sagovornici u istraživanju navode da bi trebalo povećati kapacitete Saveta, preciznije Komisije za žalbe, kako bi se proširilo polje delovanja, radio detaljniji i sveobuhvatniji monitoring, ali i kako bi se mogle obrađivati žalbe građana koji nisu direktno pogođeni. Takođe, izazovi koje je donelo onlajn okruženje

ukazuju na to da praćenje prekršaja Kodeksa i medijskog profesionalizma prevazilazi kapacitete jednog samoregulatornog tela, kao i da će se izazovi dodatno usložnjavati:

„Mislim da bi bilo interesantno razmisliti o saradnji sa udruženjima potrošača, sa IT zajednicom, ljudima koji se bave ljudskim pravima, digitalnim pravima... Moramo širu zajednicu da uključimo u ove medijske priče da bismo dobili zajednički front, pošto mislim da će problemi biti takvi. Kada dođemo u situaciju da moramo da primenjujemo EU pravila, mislim da medijska zajednica to neće moći sama.” (Tanja Maksić).

Kada su u pitanju kapaciteti samoregulatornog tela da prati evropsku regulativu i priprema adaptacije u oblasti medijske samoregulacije u Srbiji, Skrozza navodi da Komisija nema ni vremena ni kapaciteta da se time bavi i da je to posao za osnivače:

„NUNS, UNS, Lokal pres i Asocijacija medija moraju da se bave strategijama i primenom evropskih dokumenata i legislativa. Moram da budem kritična prema njima, mislim da se oni time uopšte ne bave i da su oni to sve prepustili Savetu za štampu.”

Skrozza je takođe govorila i o izazovima sa kojima se suočavaju članovi Komisije za žalbe, a koji su manje poznati kako stručnoj, tako i opštoj javnosti:

„Ljudski potencijal postoji, ali i to sve zavisi od ljudi (članova Komisije - prim.aut) koje će izabrati osnivači. Problem je što ne postoji mehanizam zaštite članova Komisije. A članovi Komisije su pod strašnim pritiskom. Mi minimum jednom mesečno primamo neku vrstu pretnje, otvorene ili prikrivene. Nedavno smo imali ‘Tražili ste rat, rat ćete i dobiti’. To nisu uslovi u kojima možeš realno da procenjuješ poštovanje Kodeksa. Nažalost, to se ni u jednom udruženju ne percipira kao ozbiljniji napad na novinare. To je nešto što niko na sceni ne prepoznaje kao problem, uključujući i naš Upravni odbor”.

Drugi izazov oko kog su saglasni svi sagovornici u istraživanju tiče se efektivnosti i uticaja odluka Saveta za štampu. Upravo kroz uticaj rada se najjasnije ogleda antagonizam Regulatornog tela za elektronske medije (REM) i samoregulatornog tela Savet za štampu. „Samoregulatorno telo ima dignitet, imaju ugled i mislim da relativno dobro rade, ali nemaju moć, a oni koji imaju moć, regulatorno telo, koje ima sistem i metod da nešto promene, oni ne rade svoj posao.” (V.B.)

Osim antagonizma na relaciji regulacija-samoregulacija, uočeno je da Regulatorno telo za elektronske medije ignoriše odluke Saveta za štampu. Poslednja potvrda ove tvrdnje desila se krajem maja ove godine, odlukom REM-a o dozvoli za emitovanje kompaniji „Insajder tim d.o.o”, izdavaču dnevnog lista Informer, koji je po izveštajima Saveta za štampu, kontinuirano u vrhu liste po broju prekršaja Kodeksa - prema poslednjem izveštaju za period

oktobar 2022 - januar 2023. godine nalazi se na trećem mestu sa 512 prekršaja Kodeksa (Izveštaj, 2023). Jedna od emisija koja je predložena programskim laboratorom ove televizije jeste i kolegijum dnevnog lista Informer. Odmah nakon ove odluke, medijska i novinarska udruženja i sindikati su podneli zahtev za pokretanje postupka za razrešenje članova Saveta REM-a zbog dugogodišnje aktivnosti koja je u suprotnosti sa članom 5. Zakona o elektronskim medijima, kojim je definisan rad REM-a (način funkcionisanja Saveta, delokrug rada, biranje članova Saveta, način rada i odlučivanje Saveta, itd. - prim. aut) (Slavko Ćuruvija fondacija, 2023).

5.1. FINANSIJSKA ODRŽIVOST SAVETA ZA ŠTAMPU

Savet za štampu nema stabilne izvore finansiranja, već se finansira projektno što predstavlja značajnu prepreku u radu Saveta, čiji opstanak, u periodu bez finansijski sredstava, zavisi isključivo od dobre volje pojedinaca koji će raditi bez honorara: „To se dešava na svake dve-tri godine, kada istekne jedan ciklus projekata. Najduži period bez projekata je bio šest meseci” (Skrozza).

Ostali sagovornici u istraživanju takođe prepoznaju finansijsku održivost kao značajan izazov u radu Saveta za štampu, a tokom fokus grupe se razvila debata oko potencijalnih izvora finansiranja koji bi obezbedili stabilnost u radu i proširenje aktivnosti Saveta. Predrag Rava, predstavnik Udruženja novinara Srbije, kao moguće rešenje predlaže delimično budžetsko finansiranje: „Možda ne bi bilo loše da država, kao u nekim članicama Evropske unije, sa 50% učešća finansira rad Saveta za štampu. Onda bi Savet mogao da pojača aktivnosti u pravcu medijske pismenosti. Oni i drže inače treninge, ali ne mogu sve da stignu”.

Pojedini anonimni članovi fokus grupe su izrazili bojazan da bi svaki finansijski doprinos države radu Saveta za štampu otvorio prostor za politički uticaj. Alternativni predlog tome je bila naplata članarina medijima koji priznaju nadležnost Saveta za štampu (Tanja Maksić), čime bi profesionalni mediji poslali jasnu poruku o značaju rada Saveta i pružili mu direktnu podršku.

VI.

IZAZOVI I PRIMERI SAMOREGULACIJE U ONLAJN MEDIJIMA I NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Plasiranje sadržaja preko internet stranica tradicionalnih medija i onlajn medija regulisano je Zakonom o javnom informisanju i medijima. Između ostalog, Zakon bliže određuje sam pojam medija, medijskih radnika, javnog interesa, određuje posebna prava i obaveze, propisuje zaštitu medijskog pluralizma i javnost podataka o medijima. Istim zakonom je definisano na koja područja objavljivanja onlajn sadržaja se zakon ne može primenjivati:

„Mediji, u smislu ovog zakona nisu: platforme, poput internet foruma, društvenih mreža i drugih platformi koje omogućavaju slobodnu razmenu informacija, ideja i mišljenja njenih članova, niti bilo koja druga samostalna elektronska publikacija, poput blogova, veb-prezentacija i sličnih elektronskih prezentacija, osim ako nisu registrovane u Registru medija, u skladu sa ovim zakonom.” (član 30 Zakona o javnom informisanju i medijima).

Zakonom o elektronskim medijima takođe je definisano da je pružalac medijske usluge (u slučaju onlajn medija to su uređivački oblikovane internet stranice i internet portali (član 4)) odgovoran za programski sadržaj, bez obzira na to da li ga je proizveo pružalac medijske usluge ili drugo lice (član 54). Rad onlajn medija regulisan je tako kroz različite zakone, a značajno je da su osim za sopstveni sadržaj mediji odgovorni i za komentare publike. Protiv medija su podnošene tužbe zbog komentara publike, uz više primera osuđujućih presuda (Krivokapić, Perković i Čolić, 2015). Praksa pokazuje da onlajn mediji najčešće čitaju komentare publike pre objavljivanja i odlučuju o tome koje komentare neće objavljivati, upravo jer zakoni i sudska praksa

ovu vrstu sadržaja svrstavaju pod odgovornost medija. Share Fondacija je sprovela analizu presuda protiv medija i zaključila da:

„Nerazumevanjem šireg digitalnog okruženja, sudovi mogu ugroziti poziciju domaćih onlajn medija na Internet tržištu, namećući im prilično zahtevne dužnosti. Istovremeno, konkurentske platforme, obično iz drugih zemalja i bez pretenzije da budu mediji u skladu sa srpskim zakonodavstvom, slobodno prenose sadržaj sa domaćih onlajn medija i omogućavaju korisnicima komentarisanje i druge interakcije” (Krivokapić, Perkov i Čolić, 2015).

Smernice za primenu Kodeksa u onlajn okruženju prikazuju mogućnosti moderiranja korisnički kreiranog sadržaja (prethodna i naknadna moderacija) uz preporuku da svaki medij izradi i objavi sopstvena pravila objavljivanja korisničkog sadržaja, kako bi publika dobila jasan uvid u funkcionisanje medija i imala priliku da se na pravilan način uključi. Takođe se medijima preporučuje da razviju sistem obaveštenja korisnika o tome zašto njihov sadržaj nije objavljen ili je naknadno izbrisan (Smernice, 2020).

Sagovornici u istraživanju su uz Savet za štampu prepoznali fektčekerske portale kao najznačajniji dopunski mehanizam medijskoj samoregulaciji, koji doprinose unapređenju profesionalnih standarda u oblasti onlajn medija:

„Imamo nekoliko veoma dobrih i agilnih organizacija koje se bave fektčekingom u Srbiji - Istinomer, FakeNews Tragač, Raskrikavanje, AFP. Veoma je važno napomenuti da su Istinomer i AFP zvanični partneri Fejsbuka u Srbiji za dekonstrukciju dezinformacija na toj platformi” (Bojan Perkov).

Istovremeno, Sanja Petrov, urednica lokalnog portala Slobodna reč, navodi da se na pravila zajednice, kao Fejsbukov samoregulatorni mehanizam ne mogu u potpunosti osloniti, jer nisu dovoljno efikasne:

„Pravila zajednice na Fejsbuku su upitna. To govorim iz iskustva koje imamo u redakciji, kada smo zahtevali da Fejbuk ukloni komentare, ali i iz ličnog iskustva kada sam prijavljivala govor mržnje, seksualnu objektivizaciju i slično i od Fejbuka dobijala povratnu informaciju da ti komentari ne ugrožavaju pravila zajednice. Čini mi se da su kriterijumi baš sniženi i da Fejbuk mora da ih podigne.”

Petrov takođe navodi da su im fektčekerski portali značajan izvor informacija i pomoć pri radu, naročito kada su u pitanju političke teme, međutim i da im prethodno objavljena istraživanja pomažu da kreiraju istraživačke priče na lokalnom nivou.

Samoregulacijom u oblasti plasiranja onlajn sadržaja 2015. godine je počela da se bavi i Asocijacija onlajn medija (AOM), koja je okupila 20 internet portala iz

Srbije, a 2017. godine Asocijacija je objavila i Kodeks onlajn medija (Stojković, 2017). Kodeks je kreiran kao dopuna Smernicama za primenu Kodeksa novinara Srbije u onlajn okruženju i pruža smernice i korake za postupanje prilikom izrade medijskog sadržaja za onlajn okruženje - od verifikacije informacija, provere izvora, izveštavanja u specijalnim okolnostima (npr. sa sudskih procesa ili prilikom saopštavanja udarnih vesti), do pravila privatnosti, zaštite autorskih prava i pravilnog čuvanja sadržaja i pripremnih materijala. Aktivnosti AOM-a se poslednjih godina ogledaju isključivo kroz rad Koalicije za slobodu medija, koju je 2021. godine osnovalo šest medijskih udruženja (Radio Slobodna Evropa, 2021). Slabiju samostalnu aktivnost AOM-a su potvrdili sagovornici u dubinskim intervjuima, a to potvrđuje i nefunkcionalnost sajta Asocijacije. Ova informacija je utoliko značajnija, ukoliko se imaju u vidu rastući izazovi sa kojima se suočavaju mediji u onlajn okruženju, ali i sa ubrzanim razvojem digitalnih tehnologija i uplitom veštačke inteligencije u medijsku profesiju.

Upravo je uloga veštačke inteligencije u medijima poslednjih meseci predmet stručnih diskusija i konferencija. U maju 2023. godine održana je konferencija „Budućnost novinarstva” koju je organizovala Novosadska novinarska škola, tokom koje se diskutovalo o potencijalnim izazovima, ali i unapređenjima koja će veštačka inteligencija doneti medijskoj profesiji. Zaključeno je da veštačka inteligencija može olakšati posao medijskim radnicima, naročito kada je u pitanju kreiranje jednostavnih, repetitivnih izveštaja, ali i prilikom rada sa velikim bazama podataka. Međutim, veštačka inteligencija će zahtevati i formiranje forenzičkih timova u redakcijama, ali i sve više truda i znanja prilikom verifikacije informacija. Očekuje se da će razvoj softvera za kreiranje informacija, ali i manipulisanje medijskim sadržajima, pratiti i razvoj softvera koji će ovakvu vrstu sadržaja moći da prepoznaju.

Sredinom 2022. godine misija OEBS-a u Srbiji je organizovala konferenciju „Uticaj veštačke inteligencije na slobodu informisanja, mišljenja i izražavanja”, na kojoj je poseban naglasak bio na diskriminaciji koja se ispoljava kroz veštačku inteligenciju, s obzirom na to da sama veštačka inteligencija u sebi ima ugrađena ljudska uverenja, mišljenja i predrasude. Prema tvrdjenju Poverenice za zaštitu ravnopravnosti i dalje nema pritužbi na ovakvu vrstu diskriminacije, međutim, razloge za to treba potražiti, između ostalog, i u neupućenosti građana u same mehanizme diskriminacije putem veštačke inteligencije (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2022). Na konferenciji je predstavljen i priručnik Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja (Pirkova i sar. 2021) u kom su prikazani posebni aspekti veštačke inteligencije u priređivanju, deljenju i moderaciji sadržaja, sa posebnim fokusom na medijski pluralizam, privatnost, bezbednosne mere i govor mržnje.

Stručna javnost u Srbiji je prepoznala nadolazeće izazove u onlajn medijskom okruženju prvenstveno u vidu softvera za izradu i manipulaciju medijskim sadržajem, kao i u ugradnji ljudskih predrasuda i pristrasnosti u softvere veštačke inteligencije. Iako se tokom javnih rasprava postavljalo pitanje da li će novinari gubiti posao pred naletom veštačke inteligencije, zaključak je

da je uloga novinara jednako značajna kao ranije, s tim što će ispunjavanje te uloge zahtevati sve više znanja i kontinuiranog usavršavanja kako bi se održali osnovni etički i profesionalni standardi.

Iako se na konferencijama i stručnim skupovima govori o veštačkoj inteligenciji i novim izazovima u onlajn okruženju, posebno u oblasti dezinformacija i govora mržnje, može se zaključiti da ove diskusije tek najavljuju šta bi trebalo primenjivati u praksi i sa kojim izazovima će se novinari i građani suočavati, međutim da u svakodnevnoj novinarskoj praksi to i dalje nije prioritarna tema (izuzev za fektčekerske portale i rad istraživačkih novinara). Sanja Petrov navodi da ovakve inicijative retko stižu do malih, lokalnih onlajn redakcija - „Vranje nema ni pres centar, nemamo neki lokalni ‘hub’ gde će novinari i urednici razmenjivati iskustva”, kao i da je neophodno mnogo pažnje posvetiti edukaciji novinara i upoznavanju sa novim, evropskim regulativama:

„Čini mi se da direktiva koja se spušta sa centralnog na lokalni nivo neće uspeti, jer ne bi bili uključeni medijski profesionalci sa lokala u formulisanju tih direktiva. Bolji pristup je generalno informisanje svih, da se sprovedu obuke, pa tek onda zajedničko sprovođenje svega što treba.”

VII.

SAMOREGULACIJA JAVNIH MEDIJSKIH SERVISA

Rad javnih medijskih servisa - Radio-televizije Srbije i Radio-televizije Vojvodine regulisan je posebnim zakonom - Zakonom o javnim medijskim servisima, dok je RTS usvojio i Etički kodeks u decembru 2022. godine, kojim je regulisano isključivo ponašanje zaposlenih, ne i medijsko izveštavanje. Ubrzo nakon usvajanja Etičkog kodeksa, istraživački portal pistoljka.rs je dobio i objavio zapisnik sa devete sednice Upravnog odbora RTS-a, koji sam RTS nije objavio, a tokom koje su predstavljeni rezultati istraživanja o angažovanju privatnih produkcija na RTS-u i o sukobu interesa zaposlenih koji su istovremeno vlasnici privatnih produkcija ili rade i za privatne produkcije pod ugovorom sa RTS-om (Đurić i Samčević, 2023). Tokom jula 2023. godine, jedan od najpoznatijih novinara RTS-a, Jovan Memedović, dao je otkaz, jer je zbog posedovanja privatne produkcije pod ugovorom sa RTS-om i dodatnim voditeljskim angažmanom za drugu privatnu produkciju, takođe pod ugovorom sa RTS-om, bio u sukobu interesa prema nedavno usvojenom Etičkom kodeksu. Istovremeno, rukovodstvo RTS-a je Ustavnom sudu poslalo zahtev za ocenjivanje zakonitosti Etičkog kodeksa, smatrajući da se njegov sadržaj kosi sa Zakonom o informisanju (Živanović, 2023).

Iako se usvajanje Etičkog kodeksa i događaji koji su usledili nakon toga, mogu smatrati koracima u pravcu transparentnijeg rada RTS-a i sprečavanja sukoba interesa, neusvajanjem kodeksa koji bi se odnosio na medijsko izveštavanje, javni interes i unapređenje profesionalnih standarda, ovaj javni servis se oglušio o preporuke stručne javnosti, međunarodnih organizacija i REM-a.

Sporazum vlasti i opozicije iz 2021. godine je predviđao usvajanje samoregulacije na oba javna servisa, kako bi se obezbedio politički pluralizam (Savet za štampu, 2021:5). U izveštaju Ispitivanje i ocenjivanje uredničkih smernica/etičkih kodeksa javnih medijskih servisa na Zapadnom Balkanu, čija je autorka Renate Šreder (Renate Schroeder), direktorka Evropske federacije novinara, za javne servise u Srbiji je formulisano više preporuka: 1) da se izradi etički kodeks po ugledu na hrvatski ili albanski ili da se usvoji opšti kodeks za sve medije koji bi štitio redakcije od političkog uticaja, 2) da se sprovedu

postojeća pravila koja odvajaju redakciju od menadžmenta, 3) da se obezbedi obuka za sve novinare RTS-a, i 4) da se stvori efikasan mehanizam za žalbe unutar RTS-a (Šreder, 2018:16).

Regulatorno telo za elektronske medije je zaduženo za kontrolu rada elektronskih medija, samim tim i javnih servisa, međutim „domaća regulativa ne precizira koje je telo nadležno da kontroliše da li javni medijski servis ostvaruje javni interes i koje su posledice ukoliko to ne čini” (Divac, 2018:15). Član 6 Zakona o javnim medijskim servisima predviđa „učesće javnosti u unapređivanju radijskog i televizijskog programa”. Članom 30 određeno je da je obaveza Programskog saveta da minimum jednom godišnje organizuje javnu raspravu o programskom sadržaju RTS-a u trajanju od 15 dana, da nakon toga sačini izveštaj i preda ga generalnom direktoru i Upravnom odboru. Izveštaji Programskog saveta su dostupni i na sajtu RTS-a, međutim „Zakonom nije detaljnije uređeno na koji način se sugestije i zahtevi javnosti inkorporiraju u rad javnih medijskih servisa” (Divac, 2018:15). Sagovornik u istraživanju, profesor Rade Veljanovski ističe da se upravo način odabira Programskog saveta kosi sa javnim interesom: „Programske savete biraju Upravni odbori javnih servisa i to je apsurd. Programski savet treba da bude reprezent javnosti u odnosu na javni servis. Ako ga bira Upravni odbor, onda on ne može da bude reprezent javnosti.”

Više medijskih monitoringa sprovedenih prethodnih godina pokazalo je da javni medijski servisi ne izveštavaju u javnom interesu. U izveštaju Novosadske novinarske škole iz 2019. godine navodi se da „oba javna servisa u monitorovanom periodu i uzorkovanim emisijama nisu dosledno sledili javni interes, niti načela profesionalnog novinarskog kodeksa” (Valić Nedeljković i Isakov, 2019:73). Izveštaj nakon sprovedenog monitoringa tokom 2022. godine pokazuje da „oba javna servisa ne posvećuju dužnu pažnju onim subjektima društvene prakse koji nisu na vlasti i koji realno nemaju moć donosilaca političkih odluka. To znači da češće reprezentuju stanovišta vladajućih elita, nego drugačija mišljenja onih opoziciono orijentisanih” (Valić Nedeljković i sar. 2023:66).

Neispunjavanje javnog interesa i politička pristrasnost su kontinuirano zamerane Radio-televiziji Srbije u govorima lidera opozicije, a smena rukovodstva RTS-a i zahtev da RTS izveštava po zakonu su se našli i među glavnim zahtevima protesta „Srbija protiv nasilja”, koji se nakon masovnih pucnjava u Beogradu i Mladenovcu početkom maja, održavaju jednom nedeljno u Beogradu i okupljaju više desetina hiljada ljudi (Gočanin, 2023). Krajem maja su i sami radnici RTS-a najavili, a 1. juna i sproveli štrajk upozorenja, međutim, zahtevi sindikata se odnose prvenstveno na poboljšanje materijalnog i socijalnog položaja zaposlenih u RTS-u, dok se jedan od zahteva odnosi na „očuvanje RTS-a” između ostalog i „delovanjem JMU RTS u skladu sa Zakonom o javnim medijskim servisima” (N.Č., 2023). Međutim, zahtev je formulisan bez jasnijih pojašnjenja koje se stavke Zakona trenutno krše i šta se misli pod radom RTS-a u skladu sa Zakonom. Dakle, sindikati nisu istakli nijednu specifičnu

stavku koja se odnosi na ispunjavanje javnog interesa, unapređenja medijskog profesionalizma ili potencijalnih pritisaka koje trpe u svom novinarskom radu. Upravo to je pokazatelj da zaposleni u RTS-u koji su stupili u štrajk i dalje nisu prepoznali značaj interne samoregulacije kao mehanizma za unapređenje profesionalnih standarda.

Profesor Veljanovski navodi da se mogu uočiti i izvesni otpori unutar javnih servisa da formulišu interne kodekse: „Čak je i REM par puta napominjao javnim servisima da treba da imaju oblike samoregulacije, oni su davali odgovore da imaju Statut i da je to njihova samoregulacija. Ali to nema nikakve veze sa samoregulacijom”.

Sagovornici u istraživanju su konstatovali da je unapređivanje samoregulacije u javnim servisima neophodno, ali da je izuzetno teško očekivati da će biti pokrenute inicijative u tom pravcu sve dok se polje regulacije rada javnih servisa ne poboljša. Medijski ekspert, Saša Mirković prvu mogućnost unapređenja vidi sa izmenama i dopunama Zakona o javnim medijskim servisima, koja predstoji u drugoj polovini 2023. godine, kada bi se u nacrt Zakona mogle uvesti i stavke koje se tiču samoregulacije po ugledu na samoregulatorne mehanizme za štampane i onlajn medije u Srbiji. Osim toga, profesor Veljanovski navodi da bi se javni servisi mogli ugledati na interni etički kodeks Bi-Bi-Sija, koji „praktično ima snagu zakona”.

Sagovornici u istraživanju su konstatovali da je unapređivanje samoregulacije u javnim servisima neophodno, ali da je izuzetno teško očekivati da će biti pokrenute inicijative u tom pravcu sve dok se polje regulacije rada javnih servisa ne poboljša.

VIII.

PRIMERI DOBRE PRAKSE SAMOREGULACIJE I MONITORINGA MEDIJA U SRBIJI

Osnovni stub samoregulacije u Srbiji predstavlja Savet za štampu, dok je rad fektčekerskih portala prepoznat kao najznačajniji dopunski mehanizam koji funkcioniše izvan okvira formalne samoregulacije, a istovremeno u značajnoj meri doprinosi unapređenju profesionalnih standarda. Kako je već predstavljeno, Savet za štampu jedini ima formalizovan oblik funkcionisanja, sa opcijom priznavanja nadležnosti, izricanjem opomena i obaveznom objavom o prekršenom Kodeksu za sve medije koji priznaju nadležnost Saveta. Istovremeno, fektčekerski portali funkcionišu kao potencijalni korektivni faktor za medije, koji, s druge strane, ni u jednom smislu nisu dužni da reaguju u slučaju da fektčekerski portali ustanove da su objavili lažnu ili manipulativnu vest. Ipak, u poslednje vreme je primetan trend da mediji (u pojedinim slučajevima i tabloidni mediji), šalju molbu redakciji FakeNews Tragača za pomoć prilikom ispravljanja tekstova u kojima je objavljena dezinformacija, potvrdio je urednik portala FakeNews Tragač, Stefan Janjić. Stoga će u ovom poglavlju biti predstavljeni primeri dobre prakse koji se odnose na Savet za štampu kao samoregulatorni mehanizam, ali i na fektčekerski portal FakeNews Tragač, upravo zbog efikasnosti, obima i značaja koji dekonstrukcija dezinformacija ima u Srbiji.

Primer 1. Sednice Komisije za žalbe Saveta za štampu

Kao primer dobre prakse, može se izdvojiti način održavanja sednica Komisije za žalbe Saveta za štampu. Naime, sednice se održavaju jednom mesečno i izgledaju tako što se prvo iznosi žalba, potom se razmatra medijski tekst na koji je žalba podneta, potom članovi Komisije iznose argumente za i protiv u procesu odlučivanja da li je došlo do kršenja Kodeksa i tek nakon toga sledi glasanje, a odluka se usvaja većinom glasova članova Komisije. Potpuna

transparentnost rada je obezbeđena objavljivanjem video snimka svake sednice na sajtu Saveta za štampu, dok se periodično održavaju javne sednice u prisustvu publike, koja tada ima mogućnost da postavi pitanja i preispita odluku Komisije. Poslednja javna sednica je održana 25. maja ove godine na Filozofskom fakultetu u Nišu, u prisustvu studenata i profesora.

Primer 2. Izveštaji Saveta za štampu

Prilikom predstavljanja rada Saveta za štampu ukazano je na dobru praksu Saveta da objavljuje godišnje izveštaje, kao i periodične (višemesečne) izveštaje rada Komisije za žalbe, kroz koje se može pratiti statistika koja pokazuje broj prekršaja Kodeksa, koje vrste prekršaja su u pitanju i koji mediji su kršili Kodeks. Na ovaj način je moguće pratiti da li postoji određeni trend u vrsti prekršaja, ali i pratiti medije koji učestalo krše Kodeks. Osim evidencije neprofesionalizma, ovi podaci su izuzetno značajni prilikom zagovaračkih aktivnosti u oblasti izgradnje poverenja u medije, odnosno ukazivanja na medije koji ne zaslužuju poverenje javnosti. Uz to, ovi podaci su značajni za zagovaračke aktivnosti u oblasti izmene legislative, kao što je to bilo u slučaju zahteva da se u novi Zakon o javnom informisanju i medijima uvrste odluke Saveta za štampu i priznavanje njegove nadležnosti kao nužan uslov za dobijanje sredstava na javnim konkursima. Ovakav predlog je bilo moguće formulisati zahvaljujući bazi Saveta za štampu koja pokazuje da su mediji koji učestalo krše Kodeks istovremeno i mediji koji dobijaju značajna sredstva na javnim konkursima (Savet za štampu, izveštaji).

Primer 3. Tragač u akciji - istraživanja portala FakeNews Tragač

Uz svakodnevni monitoring medija u Srbiji, kao i analize potencijalnih dezinformacija po prijavi čitalaca, portal FakeNews Tragač sprovodi i dugoročna istraživanja specifičnih medijskih fenomena, koji se objedinjeno mogu svrstati pod medijske manipulacije i dezinformacije (FakeNews Tragač - Tragač u akciji). Neka od istraživanja obrađuju teme poput narativa u lažnim vestima u nauci (Mijatović, 2022), onlajn prevara (Stojković, M. i sar. 2021), 2021), dezinformacija o koroni, kao i statističke analize povezanosti izvora dezinformacija u Srbiji i kreiranje kataloga medija koji šire dezinformacije. Značaj ovakvih dugoročnih i fenomenoloških analiza je višestruk. Ovakve analize su značajne jer ukazuju na mreže medija koji su učestali proizvođači i prenosioci dezinformacija (što je značajno kako medijima, tako i publici). Kada su u pitanju teme od javnog interesa, kao što je javno zdravlje, obmanjujuće oglašavanje i prodavanje medicinskih preparata preko interneta, ovakva istraživanja daju doprinos sistematizovanju i katalogizaciji prevarantskih sajtova koji finansijski profitiraju varajući građane, ali i ugrožavaju opštu bezbednost šireći teorije zavere o imunizaciji i načinima širenja virusa. Iako u Srbiji postoji pravni osnov kojim se može reagovati na onlajn prevare, istraživačke analize dugoročno mogu dovesti do podizanja svesti javnosti o izgledu i principima funkcionisanja prevarantskih sajtova, najčešćim vrstama manipulacija i dezinformacija i time posredno, ali dugoročno uticati na značaj i domet ovakvih medijskih pojava.

IX.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Osnovni zaključak je da samoregulatorni mehanizmi u Srbiji funkcionišu u nestabilnim okolnostima, jer su projektno finansirani, a u nedostatku projekata opstaju zahvaljujući entuzijazmu i dobroj volji pojedinaca (koji su prema tvrđenju članice Komisije neretko izloženi direktnim pretnjama zbog svog rada). Takođe, samoregulacija opstaje na principu dobrovoljnosti medija da poštuju Kodeks novinara Srbije, dok je realnost u praksi takva da mediji, koji učestalo krše Kodeks, ne priznaju nadležnost Saveta za štampu i samim tim ignorišu opomene koje im Savet izriče. Osim neprofesionalnih medija, odluke Saveta ignorišu i javne institucije, kao i Regulatorno telo za elektronske medije, što se potvrđuje činjenicom da značajna budžetska sredstva na javnim konkursima dobijaju upravo mediji sa vrha liste po broju prekršaja Kodeksa, kao i činjenicom da je REM dodelio dozvolu za emitovanje izdavaču jednog od najneprofesionalnijih dnevnih listova u Srbiji (kako po evidenciji Saveta za štampu, tako i po evidenciji portala FakeNews Tragač). Ovi podaci su pokazatelj izrazitog političkog uticaja na medijsku scenu u Srbiji, gde za određene (po pravilu neprofesionalne) medijske aktere, čak i formalna legislativa ima princip dobrovoljnosti, jer institucije ne reaguju adekvatno na uočene prekršaje, već dati akteri imaju povlašćen položaj, kako u smislu budžeta, tako i javne podrške državnih zvaničnika.

Iz datih razloga se o samoregulaciji kao efikasnom mehanizmu u Srbiji može govoriti u onom delu medijske scene koja nije u politički povlašćenom položaju, već je čine akteri zainteresovani za unapređenje profesionalnih standarda. Rad samoregulatornog tela je u potpunosti transparentan, što pokazuju mehanizmi biranja članova Upravnog odbora i Komisije za žalbe, čija imena su dostupna na sajtu Saveta. Takođe, transparentosti doprinosi redovno objavljivanje kvartalnih i godišnjih izveštaja, kao i javnost sednica Komisije za žalbe.

Većina sagovornika tokom istraživanja se složila da je Kodeks novinara Srbije dovoljno jasan i informativan uz napomenu da je neophodno kontinuirano ažuriranje na svakih nekoliko godina, kako bi se njime obuhvatile nove situacije koje donosi onlajn okruženje. Smernice za primenu Kodeksa u onlajn okruženju predstavljaju značajnu i inovativnu inicijativu Saveta, koja odgovora na rastuće izazove medija, naročito u kontekstu verifikacije informacija i upotrebe veštačke inteligencije.

Kada su u pitanju kapaciteti samoregulatornog tela da prati evropsku regulativu, može se zaključiti da bi kapacitete u smislu članova koji bi bili zaduženi za praćenje i implementaciju trebalo unaprediti, ali da pre toga osnivači moraju da razmotre izmene i inovacije sa strateškog aspekta, što se po tvrđenju jedne od članica Komisije za žalbe, i dalje ne dešava.

Uz Savet za štampu kao jedino formalno samoregulatorno telo, fektčekerski portali su prepoznati kao izuzetno značajan mehanizam medijskog monitoringa i unapređenja profesionalnih medijskih standarda. Značaj ovih portala ogleda se u tome što osim dekonstrukcije pojedinačnih dezinformacija objavljenih u medijima, sprovode sveobuhvatnije fenomenološke analize, ali i kreiraju baze prevarantskih sajtova i najčešćih izvora dezinformacija i manipulativnih medijskih sadržaja u onlajn okruženju. Osnovni izazov kod ovakve vrste medijskog monitoringa predstavlja neobaveznost medija koji šire dezinformacije da svoju praksu izmene.

Prema tvrđenju sagovornika u istraživanju, jedan od načina da se i neprofesionalni mediji uvedu u sistem samoregulacije bio bi da im se kršenje Kodeksa učini neisplativim. Prva inicijativa u tom pravcu je predlog uvođenja Saveta za štampu u Zakon o javnom informisanju i medijima. S obzirom na to da se usvajanje Zakona očekuje u narednim mesecima, stručnoj javnosti predstoji da prati kako će se situacija odvijati i da pravovremeno reaguje.

U skladu sa iznesenim zaključcima, kao i na osnovu razgovora sa medijskim ekspertima, novinarima i predstavnicima akademske zajednice, formulisano je više preporuka za unapređenje samoregulatornih mehanizama u Srbiji.

PREPORUKE:

- Mediji da obezbede stabilne izvore finansiranja Savetu za štampu kroz sistem naplate članarina medijima koji priznaju nadležnost Saveta.
- Savet za štampu da proširi listu potencijalnih podnosilaca žalbi Komisiji, čime bi se uvrstili i građani i drugi akteri koji nisu direktno pogođeni pisanjem medija, ali su uočili potencijalno kršenje Kodeksa.
- Savet za štampu da kroz debate, javne rasprave, rad Komisije za žalbe uključi širu zajednicu, uključujući udurženja potrošača, IT zajednicu, udruženja koja se bave ljudskim pravima, digitalnim pravima, akademsku zajednicu, u proces medijske samoregulacije, kako bi se moglo odgovoriti na rastuće izazove onlajn okruženja i primeniti evropska regulativa u praksi.
- Parlament da usvoji predlog Zakona o javnom informisanju i medijima, koji uključuje i odluke i nadležnosti Saveta za štampu kao nužan uslov za dobijanje sredstava na javnim konkursima.

Jedan od načina da se i neprofesionalni mediji uvedu u sistem samoregulacije bio bi da im se kršenje Kodeksa učini neisplativim. Prva inicijativa u tom pravcu je predlog uvođenja Saveta za štampu u Zakon o javnom informisanju i medijima.

Mediji da obezbede stabilne izvore finansiranja Savetu za štampu kroz sistem naplate članarina medijima koji priznaju nadležnost Saveta.

- Ministarstvo informisanja i telekomunikacija i REM da priznaju relevantnost rada samoregulatornog tela i da postupaju uvažavajući izveštaje Komisije za žalbe.
- Javni medijski servisi da unaprede interne mehanizme samoregulacije dodatnim razvijanjem etičkih kodeksa.
- Fektčekerski portali da redovno šalju svoja istraživanja, analize i izveštaje Savetu za štampu.
- Medijska udruženja da kontinuirano organizuju edukacije za novinare iz svih krajeva države, u oblasti novih tehnologija, ali i u oblasti evropskih regulativa čije usvajanje predstoji medijima.
- Upravljački organi Saveta za štampu da pruže zaštitu i podršku članovima Komisije za žalbe, koji su izloženi napadima i pretnjama zbog svog rada.

Savet za štampu da proširi listu potencijalnih podnosilaca žalbi Komisiji, čime bi se uvrstili i građani i drugi akteri koji nisu direktno pogođeni pisanjem medija, ali su uočili potencijalno kršenje Kodeksa.

LITERATURA I IZVORI

Biro za društvena istraživanja (2023). Alternativni izveštaj o radu Regulatornog tela za elektronske medije. (onlajn). Dostupno na: <https://n1info.rs/wp-content/uploads/2023/06/01/1685606791-Izvestaj-o-radu-REM-a.pdf>

Danas Online (2022). Savet za štampu: List Danas prekršio Kodeks novinara Srbije. (onlajn). Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/savet-za-stampu-list-danas-prekrsio-kodeks-novinara-srbije/>

Divac, M. (2018). Građani i javni medijski servis: Modeli građanskog nadzora javnog medijskog servisa. (onlajn). Beograd: Slavko Ćuruvija fondacija. Dostupno na: <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2018/04/Gra%C4%91ani-i-javni-medijski-servis-Modeli-gra%C4%91anskog-nadzora-javnog-medijskog-servisa.pdf>

Divac, M. (2018). Značaj samoregulacije za jačanje integriteta medija, u: Integritet u medijima, između teorije prakse i potreba (41-44). (onlajn). Beograd: Biro za društvena istraživanja. Dostupno na: <http://www.birodi.rs/wp-content/uploads/2019/01/Integritet-medija-izmedju-teorije-prakse-i-potreba.pdf>

Đurić, S. i Samčević, E. (2023). Izveštaj koji RTS krije: Vaše pravo da platite sve. (onlajn). Pistaljka.rs. Dostupno na: <https://pistaljka.rs/home/read/1037>

FakeNews Tragač (2020). Dezinformacije o koroni: KORONAuka. Dostupno na: <https://fakenews.rs/2020/07/22/dezinformacije-o-koroni-koronauka/>

FakeNews Tragač (2020). Habovi i mreže manipulacija. Dostupno na: <https://fakenews.rs/2020/03/31/habovi-i-mreze-manipulacija/>

FakeNews Tragač. Tragač u akciji. Dostupno na: <https://fakenews.rs/category/studije/>

Gočanin, S. (2023). Šta su zahtevi protesta u Srbiji i kako su vlasti do sada odgovorile? (onlajn). Radio Slobodna Evropa. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/zahtevi-protesta-protiv-nasilja-odgovor-vlasti-srbija/32433066.html>

Grekulović, U. (2022). Interni novinarski kodeksi pomažu i kada novinar ima problem sa urednikom ili menadžmentom. (onlajn). Beograd: Cenzolovka. Dostupno na: <https://www.cenzolovka.rs/etika/interni-novinarski-kodeksi-pomazu-i-kada-novinar-ima-problem-sa-urednikom-ili-menadzmentom/>

Interni etički kodeks portala Storyteller (2022). Portal Storyteller. Dostupno na: <https://www.storyteller.rs/wp-content/uploads/2022/10/interni-kodeks-dobre-novinarske-prakse-storyteller.pdf>

Jovanović, D. (2023). Svetski indeks medijskih sloboda: Srbija pala sa 79. na 91. mesto, najviše među zemljama EU i Balkana. (onlajn). Beograd: Cen-zolovka. Dostupno na: <https://www.cenzolovka.rs/pritisci-i-napadi/svetski-indeks-medijskih-sloboda-srbija-pala-sa-79-na-91-mesto-najvise-medju-zemlja-ma-eu-i-balkana/>

K.D. (2019). List Danas prekršio Kodeks novinara Srbije. (onlajn). Beograd: Danas. Dostupno na: <https://www.danas.rs/dijalog/reakcije/list-danas-prekr-sio-kodeks-novinara/>

Kodeks novinara Srbije. (2015). [onlajn] Beograd: Savet za štampu. Dostupno na: https://savetzastampu.rs/wp-content/uploads/2020/11/Kodeks_novina-ra_Srbije.pdf

Krivokapić, Perkov i Čolić (2015). Vodić: dobre prakse i regulatorni modeli za odgovorno objavljivanje onlajn komentara). Urednici: Krivokapić i Joler. (on-lajn). Beograd: Share Fondacija. Dostupno na: https://www.sharefoundation.info/wp-content/uploads/vodic-pravni_ii_web.pdf

Kurir (2022). Odluka komisije za žalbe Saveta za štampu. (onlajn). Dostupno na: <https://www.kurir.rs/vesti/3886419/odluka-komisije-za-zalbe-saveta-za-stampu>

Ljubičić, M. (2023). „Krvavi pir” - nekima klikovi, nekima traume. Gde su sve mediji grešili ove nedelje? (onlajn). Beograd: Raskrikavanje. Dostupno na: <https://raskrikavanje.rs/page.php?id=Krvavi-pir--nekima-klikovi-nekima-traume-Gde-su-sve-mediji-gresili-ove-nedelje-1174>

Mijatović, P. (2022). KAKO NAJNOVIJA ISTRAŽIVANJA POKAZUJU – Anali-za narativa u lažnim vestima o naučnim istraživanjima i otkrićima. (onlajn). FakeNews Tragač. Dostupno na: <https://fakenews.rs/wp-content/uploads/Predrag-Mijatovic-Kako-istrazivanja-pokazuju.pdf>

Momčilović i Ničić (2023). Savet za štampu: Kurir, Nova.rs, Informer i Sremske vesti jesu, Ozon pres i Pančevac nisu prekršili Kodeks. (onlajn). Beograd: UNS. Dostupno na: <https://www.uns.org.rs/sr/desk/UNS-news/145783/savet-za-stampu-kurir-novars-informer-i-sremske-vesti-jesu-ozon-pres-i-pancevac-ni-su-prekr-sili-kodeks.html>

N.Č. (2023). Sindikati RTS-a najavili štrajk upozorenja za početak juna. (onla-jn). Danas. Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/sindikats-rt-s-ne-zavisnost-najavio-strajk-upozorenja-za-pocetak-juna/>

Novosadska novinarska škola (2023). Veštačka inteligencija će promeniti novinarstvo, ali neće zameniti novinare. (onlajn). Dostupno na: <https://novinarska-skola.org.rs/vestacka-inteligencija-ce-promeniti-novinarstvo-ali-nece-zameniti-novinare/>

N1 Beograd (2023). Skrozza: Mediji su se utrivali koristeći tuđa mrtva tela. (onlajn). Dostupno na: <https://n1info.rs/vesti/skrozza-mediji-su-se-utrivali-koristeći-tudja-mrtva-tela/>

Pirkova, E. i sar. (2021). Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja: priručnik za razvoj politika. Kancelarija predstavnice OEBS-a za slobodu medija. (onlajn). Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/519996.pdf>

Plavšić, P. (2019). Deca i mediji: Pravilnik protiv zloupotrebe dece u medijske svrhe Kodeks o zaštiti dece od političkih zloupotreba. (onlajn). Prijatelji dece Srbije. Dostupno na: https://prijateljidece.org/wp-content/uploads/2021/09/dim_lat.pdf

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (2022). Poverenica na konferenciji „Uticaj veštačke inteligencije na slobodu informisanja, mišljenja i izražavanja”. (onlajn). Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/poverenica-na-konferenciji-uticaj-vestacke-inteligencije-na-slobodu-informisanja-misljenja-i-izrazavanja/>

Predić, I. (2023). Radna grupa za izradu zakona o javnom informisanju: Nema novca na medijskim konkursima za one koji krše Kodeks. (onlajn). Beograd: Cenzolovka. Dostupno na: <https://www.cenzolovka.rs/drzava-i-mediji/radna-grupa-za-izradu-zakona-o-javnom-informisanju-nema-novca-na-medijskim-konkursima-za-one-koji-krse-kodeks/>

Radio Slobodna Evropa (2021). U Srbiji formirana Koalicija za slobodu medija. (onlajn). Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/sloboda-medija-srbija/31259450.html>

Radio televizija Vojvodine (2011). Počeo da radi Savet za štampu. (onlajn). Dostupno na: https://rtv.rs/sr_ci/drustvo/poceo-da-radi-savet-za-stampu_273356.html

Reporters Without Borders (2023). Serbia. (onlajn). Dostupno na: <https://rsf.org/en/country/serbia>

Savet za štampu (2021). Da li su mediji spremni za interne etičke kodekse. (onlajn). Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/wp-content/uploads/2022/01/najnovije.pdf>

Savet za štampu. Godišnji izveštaji o radu. Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/lat/izvestaji/>

Savet za štampu. Izveštaj o radu Saveta za štampu u 2022. godini. Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/izvestaji/izvestaj-o-radu-saveta-za-stampu-u-2022-godini/>

Savet za štampu. Izveštaj o monitoringu poštovanja Kodeksa novinara Srbije u dnevnim novinama u periodu od 1. oktobra 2022. godine do 31. januara 2023. godine. Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/wp-content/uploads/2023/03/Monitoring-oktobarnovembar-decembar-2022-januar-2023-NOVO.pdf>

Savet za štampu. Kako da napišete svoj interni kodeks. Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/kako-da-napisete-svoj-interni-kodeks/>

Savet za štampu. Predlog dopuna Smernica za primenu Kodeksa novinara Srbije u onlajn okruženju. Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/vesti/predlog-dopuna-smernica-za-primenu-kodeksa-novinara-srbije-u-onlajn-okruzenju/>

Savet za štampu. Vesti. Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/vesti/>

Schroeder, R. (2018). Examining and Assessing Editorial Guidelines/Codes of Conducts in the Public Service Media of the Western Balkans. European Federation of Journalists. Dostupno na: <https://europeanjournalists.org/wp-content/uploads/2018/07/PSM-Editorial-Giudelines-Report-EFJ-Renate-Schroeder.pdf>

Slavko Ćuruvija fondacija (2023). Novinarska i medijska udruženja: Tražimo pokretanje postupka za razrešenje članova Saveta REM-a. (onlajn). Dostupno na: <https://www.cenzolovka.rs/drzava-i-mediji/novinarska-i-medijska-udruzenja-trazimo-pokretanje-postupka-za-razresenje-clanova-saveta-rem-a/>

Spasić i Pešić (2019). U javnom interesu - Priručnik za novinare, urednike i student novinarstva o najčešće kršenim odredbama Kodeksa novinara Srbije. (onlajn). Beograd: Savet za štampu. Dostupno na: <https://savetzastampu.rs/wp-content/uploads/2020/11/Prirucnik-U-JAVNOM-INTERESU-final.pdf>

Stojković, M. (2017). Kodeks asocijacije onlajn medija. Beograd: Asocijacija onlajn medija. Dostupno na: <http://birnsrbija.rs/wp-content/uploads/2017/06/Kodeks-Asocijacije-onlajn-medija.pdf>

Stojković, M. i sar. (2021). Onlajn prevare i kako im se suprotstaviti. (onlajn). FakeNews Tragač. Dostupno na: <https://fakenews.rs/wp-content/uploads/Onlajn-prevare-2021.pdf>

Valić Nedeljković i Isakov (2019). Analiza sadržaja odabranih informativnih emisija javnih servisa u Srbiji. (onlajn). Novi Sad: Novosadska novinarska škola. Dostupno na: <https://novinarska-skola.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/javn.pdf>

Valić Nedeljković, D. i sar. (2023). Analiza sadržaja informacija od javnog značaja objavljenih u informativnim programima TV u Srbiji. (onlajn). Novi Sad: Novosadska novinarska škola. Dostupno na: <https://novinarska-skola.org.rs/wp-content/uploads/2023/04/Monitoring-2022-CIP.pdf>

Živanović, K. (2023). Zbog čega je Memedović dao otkaz na RTS-u? (onlajn). Danas, Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/zbog-cega-je-memedovic-dao-otkaz-na-rts-u/>

ZAKONI I PRAVILNICI

Pravilnik o sufinansiranju projekata za ostvarivanje javnog interesa u oblasti javnog informisanja, Službeni glasnik RS, br. 16/2016, 8/2017 i 6/2023

Zakon o elektronskim medijima, Službeni glasnik RS, br. 83/2014 i 6/2016

Zakon o javnom informisanju i medijima, Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016

Zakon o javnim medijskim servisima, Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021 i 142/2022

POPIS INTERVJUA

Klara Kranjc, urednica O radija

Saša Mirković, medijski ekspert

Bojan Perkov, istraživač, Share fondacija

Sanja Petrov, urednica portala Slobodna reč

Tamara Skozza, medijska ekspertkinja, članica komisije za žalbe Saveta za štampu

Maja Vasić Nikolić, medijska ekspertkinja

Rade Veljanovski, profesor univerziteta.

Sagovornici u fokus grupi: Predrag Rava, predsednik Društva novinara Vojvodine – Udruženja novinara Srbije, Tanja Maksić, istraživačica i novinarka BIRN-a, Milan Zirojević, urednik portala Južne vesti, Dušan Aleksić, profesor Filozofskog fakulteta u Nišu, V. B., akademski radnik, anonimni akademski radnik.

O AUTORKI

Milica Janjatović Jovanović (1988), radi kao medijska istraživačica i edukatorica u Novosadskoj novinarskoj školi od 2018. godine. Studentkinja je Interdisciplinarnih doktorskih studija na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

VISOK PROFESIONALIZAM SLABOG DOMETA

Samoregulacija medija u Srbiji

Ova publikacija je nastala kao rezultat istraživačkih aktivnosti na projektu „Naši mediji: Inicijativa za unapređenje medijske pismenosti, dijalog i aktivizam“. Tematski okvir prve serije istraživanja je KRITIČKA ANALIZA ETIČKIH KODEKSA I SAMOREGULACIJE U MEDIJIMA u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Kosovu, Severnoj Makedoniji, Srbiji i Turskoj.

Projekat „Naši mediji: Inicijativa za unapređenje medijske pismenosti, dijalog i aktivizam“ zajedno realizuje devet organizacija koje se bave razvojem medija na Zapadnom Balkanu i u Turskoj, uz finansijsku podršku Evropske unije. Koordinator trogodišnjeg projekta je Fondacija Mediacentar iz Sarajeva. Partneri na projektu su: Albanski medijski institut iz Tirane, Bianet iz Istanbula, Institut za medije Crne Gore iz Podgorice, Makedonski institut za medije iz Skoplja, Mirovni institut iz Ljubljane, Mreža Jugoistočne Evrope za profesionalizaciju medija (SEENPM), Novosadska novinarska škola iz Novog Sada i Savet za štampu Kosova iz Prištine.